

1. TÜRKLERİN BALKAN POLİTİKASI

Balkanlarda Türk mevcudiyeti Osmanlı öncesine dayanmakla birlikte, orada Türk varlığının güçlü bir şekilde hissedilmesi ve etkisini göstermesi, Osmanlı dönemine rastlamaktadır. Bu güç etkisinin iki neden bulunmaktadır. İlki, Osmanlıların Avrupa ve Balkanların genelinden farklı bir dini misyona sahip olmasıdır. İkincisi ise, Türk milletinin Balkanlara hakim olması ve Avrupa'da farklı bir ırkın kendisini göstermesidir. Böylece günümüze kadar uzanan oluşum, gelişim ve çekişmelerin temel yapısında Osmanlıların balkanlardaki güçlü varlığı bulunmaktadır.

Osmanlıların balkanlara yerleşmesiyle öncelikle dini bir kültür oluşmaya başladı. Oraya yerleşen Müslümanlar önce bireysel hayatlarında dini yükümlülüklerini yerine getirmeye yöneldi. Ardından da dini yaşamlarını kolaylaştıracak ortamlar oluşturmaya başladı. Bunlardan ilk dikkat çekenleri ibadet mekanlarının oluşturulmasıdır. Bu dini ortam da kendi kültürel ortamını oluşturdu. Daha önceleri hiç cami ve minare gibi kendi alıştıkları dinin dışında sembol görmeyen Balkan halkı, farklı bir kültürle karşılaştılar. İlk şaşkınlıklarının ardından bu yeni oluşuma içsel ve dışsal olarak tepki göstermeye başladılar.

Gücü elinde bulunduran Osmanlılar, askeri güçleri oranında kültürel ve dini etkinliklerini oluşturmakla birlikte bunu yaygınlaştırmaya başladılar. Bu gelişim ise bazen bireysel bazen de kitlesel olmaya başladı. Bu durum, Osmanlıların Balkanlardaki dini politikasında uyguladıkları yöntemleri sorgulamaya yöneltti. Bu bağlama çalışmamızın bu giriş bölümünde Osmanlıların dini yayılma ve yayma politikaları üzerinde durmak istiyoruz. Buna da, siyasi, tarihi ve teolojik olarak üç boyutta değinmek yerinde olacaktır. Biz bu üç boyutu da Osmanlı Arşivleri doğrultusunda ele almak istiyoruz.

1.2. Osmanlıların Balkanlar ve Bulgaristan'da İslam'ı Sunma Yöntemleri

Kur'an, dinde zorlama olmayacağı vurgulandığı gibi, (Bakara, 2/256) Allah'ın dini, zorla kimseye vermeyeceği de belirtilmektedir. Zira dinî seçimin, kişinin kendi tercihi ile gerçekleşmesi gerekir. Dinde zorlama kanunu yoktur.

Elmalılı Hamdi Yazır, ilgili ayeti yorumlarken, dikkat çeken bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre ayette geçen “fi’ d-đin” (dinde) ifadesi, ikraha (zorlamaya) müteallik değil, haberdir. Mananın aslı “zorlama, dinde yoktur” demek olur. Yani sadece dinde değil, her neye olursa olsun, zorlama cinsinden hiçbir şey, hak din olan İslâm’da yoktur. Din çerçevesinde zorlama kaldırılmıştır. Dinin konusu, zorunlu fiiller, davranışlar değil; isteğe bağlı fiiller ve davranışlardır. Bunun için istem dışı hareketlerden birisi olan zorlama dinde yasaklanmıştır. Kısaca kaldırılan veya yasaklanan zorlama, yalnız dinde zorlama değil; herhangi bir şeye olursa olsun, zorlama türünün hepsidir. Yoksa dinde, “dine zorlama yoktur, ama dünyaya zorlama olabilir” demek değildir. Belki dünyada zorlama bulunabilir; ama dinde, dinin hükmünde, dinin dairesinde olmaz veya olmamalıdır. Dinin özelliği, zorlamak değil, bilakis zorlamadan korumaktır. Bundan dolayı İslâm dininin gerçekten hâkim olduğu yerde zorlama bulunmaz veya bulunmamalıdır.

İslam tarihinde bu anlayışın temel göstergeleri de mevcuttur. Dinlerini doğru algıladıkları ölçüde, dinde zorlama olmayacağını uygulama sahasına koymuşlardır. Hz. Peygamber özellikle Yahudi ve Hristiyanların bolca bulunduğu Medine’de bunu bizzat gerçekleştirdiği gibi, dört halife döneminde de bu anlayış sergilenmeye devam etmiştir.

Kur’an, dinde zorlama olmaması gerektiğini, “Eğer Rabbin dilese idi insanları bir tek ümmet halinde yaratırdı” (Hûd 11/118) ayetiyle de ayrıca vurgulamıştır. Buna göre Allah’ın tercih etmediği bir metodun, Müslümanlar tarafından da benimsenmemesi gerektiği aşıkârdır. Bununla birlikte, zorlama olmaksızın, hal ve kal diliyle bir başkasının gönlünün İslam’a temayül etmesini yardımcı olmak, aynı zamanda bütün müminlerin görevidir.

Başka bir dinde iken İslam’ı seçme işine ‘ihtida’; seçen kişiye de ‘mühtedi/mühtediye’ denir. Her iki terim de hidâyet kavramıyla bağlantılıdır. Doğru yola gitmek ve göstermek, bir amaca ulaşacak yolu belirtmek, bir gaye için kılavuzluk etmek anlamlarına gelen hidâyet terimi, Kur’an-ı Kerim’de çeşitli isim ve fiil sığıları şeklinde 300’den fazla kaydedilmiştir. Kur’an’daki hidâyet bağlantılı terimlere dikkat edildiğinde, bu eylemin bizzat kişinin iradesiyle doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. (Yavuz, 474–475; Tunç 1989, 40) Bu da “dinde zorlama yoktur” manasını teyit etmektedir. Nitekim Râğib el-İsfahânî’nin hidâyet terimi tanımında yer alan, “ilk bakışta fark edilmeyen yollarla bütün yaratıklara ve özellikle ilâhî emirlere muhatap olan insana yol gösterme” tarzındaki ifadeler, Hidâyette bireysel irâde ve gayretin önemini

vurgulamaktadır. (İsfahânî 1988, 124) Zira gösterilen ve işaret edilen yola gitmek, bir irade ile gerçekleşmektedir.

Hidâyetin Allah'ın yaratması sonucu olduğunu kabul eden Mâtürîdî'ye göre kul, iradesi doğrultusunda ona ulaşır veya vazgeçer. Buna göre küfrü tercih eden kimseyi Allah hidâyete ulaştırmaz. Böyle bir kişinin hidâyete erişmesinde peygamberin de bir fonksiyonu olamaz. (Mâtürîdî 4a, 4b, 45a, 64b, 538b) Nitekim bu husus Kur'an'da, "Resulüm! Sen sevdiğini hidâyete eriştiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidâyet verir" (el-Kasas 28/56) ifadesiyle vurgulanmıştır.

Hidâyetin öncelikle bireyin iradesi ve ardından Allah'ın yaratmasıyla gerçekleştiğinin bilincinde olan çoğu Müslümanlar, güçlü oldukları dönemlerde de bu kutsal buyruğa tabi olmuşlardır. Nitekim Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde yayınlamış olduğu genelge bu anlamda dikkat çekicidir. O, kiliselerin yıkılmayacağını, insanların dini anlayışlarına göre hukuki bir ayırıma tabi tutulmayacaklarını ve özgür kalacaklarını vurgulamıştır. Hz. Ömer'in bu anlayışı, sonraki iktidarlar tarafından da devam ettirilmiş ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü ele geçirdiğinde Yahudi ve Hıristiyanlara kendi hukukları çerçevesinde muamele etmiştir. (Şibli 1974, 416; Armanian 2599)

Türkler Müslüman olduktan sonra "dinde zorlama yoktur" anlayışını ileri düzeyde yansıtmışlardır. Selçuklular dönemi idarecilerinin bu kutsal kuralı ciddi anlamda uyguladıklarını ifade eden çok sayıda yabancı ve yerli kaynak bulunmaktadır. (Turan 1971, 62-70; Günay 1990; Siyar Aba al Batarika, 247; Phrantzes 1938, 304)

Osmanlı sultanları da seleflerinin uygulamalarını geniş bir alanda ve ileri bir boyutta devam ettirmişlerdir. Osmanlı tarihi ile ilgili çalışma yapan araştırmacıların tezle ilgili vermiş oldukları yüzlerce örnekler, bu anlayışın belgeleridir. Başta Osman beyin, sahip olduğu topraklarda yaşayan Hıristiyanları dinlerinde özgür bırakması, din değiştirmeleri için zorlamaması, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiğinde Hıristiyan halka özgü hukuk kuralları yaptırması ve onları dinlerinden dolayı sorgulamamış olması, tarihsel bir vakıdır. (Mehdi 1325, 76; Ferman 12) Öte yandan Osmanlılar topraklarında yaşayan Hıristiyanları, bir realite kabul edip, "Patrik-i İstanbul-i Rum ve Asitane'de Mukim Cemaat-i Metropolitan" adıyla bir birlik altında toplayarak, hak ve hukuklarını garanti altına alması, (Başbakanlık Arşivi r. 36231, tarih. 1230/1814) bu savı destekleyecek önemli bir veridir. Yine 28 Mayıs 1463'te Milodraz ikametgâhında yazıldığı kaydedilen, Bosna Hersek halkının dini özgürlüğü-

nü belirten ve aslı, Fojnica kentindeki Fransisken Katolik kilisesinde bulunan ahitname, konuyla ilgili çok önemli bir belgedir.

Öte yandan 18 Mart 1863 tarihinde gerçekleştirilen İslahatta, “Ermeni Milleti Nizamnamesi” (Regulations on the Armenian Community) ve 22 Mart 1865’te “Yahudi Milleti Nizamnamesi” (Regulations on the Jewish Community) gibi bir hukuk ayrıcalığı sağlanması, Osmanlıların Gayr-ı Müslimlere yönelik tutum ve davranışlarını ortaya koyan önemli belgelerdir.

Osmanlıların bu sınıflandırmaları, toplumsal bir ayırım olmayıp, din bağlamında hukukî statü tanınması anlamındadır. Aslında bu İslam dininin ayırıcı bir özelliğidir. Şöyle ki, kutsal metinler bağlamında, önceki dinlerden hiç birisi, bir başka din mensubunu, kendi hâkimiyetindeki topraklarda, din realitesinde kabul etmemiştir. Oysa Müslümanların kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim, Yahudi ve Hıristiyanları ‘Ehl-i kitab’ statüsü içerisinde değerlendirmiştir.

Kur’an’ın bu buyruğuna boyun eğen Osmanlılar “dinde zorlama yoktur” anlayışını egemenliği altındaki bütün topraklarda geniş anlamda ve genel boyutta yansıtmışlar ve her çeşit halka eşit derecede uygulamışlardır. Vesikalar bu tezin en ciddi dayanaklarıdır.

Tarihsel verilerin en sağlam bilgisi arşivlerde gizlidir. Bu nedenle tarihî bir konuda, mevcut olan arşivler göz ardı ediliyorsa, bu önemli bir eksiklik olmanın yanında sağlıklı bilimsel verilere ulaşmakta mümkün değildir. Bu nedenle Balkanlar ile ilgili her türlü konuda olduğu gibi İslamlaşması hakkında da arşiv belgeleri önemli belgeler sunmaktadır. Bu belgelerin bir başka özelliği ise, meydana gelen olaylar yani vakıa kayıt altına alınmıştır. Büyük oranda yaşanan ve yapılanların kaydı tutulması nedeniyle anlatılan olayların doğru olma yüzdesi yüksektir.

Bir bölgede farklı dinî gruplar bulunuyorsa, orada fazilet yarışının ötesinde, her kesimin karşı taraftaki insanların kendi dinine geçmesini istemesi doğaldır. Dünya tarihinde bu bazı durumlarda gönlün istemesinden öteye geçmiş ve insanların dinlerini terk etmeleri ve yeni dini kabul etmeleri için zorlamalar olmuş, hatta aşırı şiddet kullanılmıştır. Dinin bir gönül işi olduğunu bilen kimseler, bu tür uygulamalara tamamen karşı çıkmış olsa da, dinî değerlerin bilincine ulaşmayan bazı şahıslar, zoraki din değiştirme (asimilasyon) uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı döneminde de bireysel anlamda insanların kendi dinine zorla geçmesini isteyenler çıkmıştır. Bunlara karşı merkezi otorite, “Osmanlı Devleti reayasından olan bir şahsın kendi rıza ve kabulü yok iken zorlama ile İslam

dininin kabul etmesinin sağlanamayacağı ve bu gibi durumların men edilmesi” gerektiğini özenle buyurmuştur. (06/R /1260h, HR. MKT, 3/65) Bu genelgenin yanında konuyla ilgili bireysel şikâyetleri de dikkate alan Osmanlılar, bu konuda taviz vermemişlerdir. Nitekim “zorla ihtida ettirmek amacıyla kız kaçıran Rifat b. Cemal’in tutuklandığına dair Komanova Kaymakamlığı’nın telgrafı” (16/N /1323h, TFR. I.KV, 109/10813) bu hassasiyete bir örnektir. Hıristiyan halka zor kullanarak Müslüman yapmak isteyen Zeko Ahmed’in durumunu bildiren yazışma benzeri birçok örnek belge bulunmaktadır. (16/N /1323h, TFR. I.KV, 196/19567) Yine Manastır’da cebren alıkonarak İslamiyet teklif edildiği rivayet edilen Katolik kızın serbest bırakılması ile ilgili kayıt da konuyla ilgili bir başka belgedir. (28/C /1269h, HR. MKT, 58/88)

Bulunduğu makamı, İslam’ın genel hukuk ve kuralları çerçevesinde değil de, bireysel anlayışı doğrultusunda kullanan kimseler de, bu tutumlarından dolayı cezalandırılmıştır. Mesela, Osmaniye’ye tabi Berova köyü tahsildarı Cemal Efendi’nin Hıristiyan halka şiddet göstermekte olduğuna dair Osmaniye Kaymakamlığı’nın telgrafı, Osmanlıların bu konudaki ciddiyetlerini göstermektedir. (11/B /1321h, TFR. I.KV, 38/ 3784)

Müslüman olduğu halde kendi dininin buyrukları konusunda yeterli öğretim elde edememiş ve eğitimini de alamamış kimselerin varlığı geçmişte olduğu gibi günümüzde de bulunabilmektedir. Özellikle “hamiyet-i diniye” gibi hasletin, cehalet aşısıyla harekete geçirilmesi sonucu, yanlış anlayarak ve uygulayarak, başka dinden olanların kendi dinine geçmesini şiddet kullanarak uygulama sahasına dökabilen kimselerin olması mümkündür. Bu halk literatüründe “cahil dost” terimiyle ifade edilmiş ve akıllı düşmanın cahil dosttan daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Yakova civarında Ragova kasabasındaki Katoliklerin din değiştirilmeye zorlandıkları hakkında şikâyette bulunulması üzerine tahkikat yapıldığını belirten belge, Osmanlı devletinin bu tür soruna ilgiyle yaklaştığına bir başka örnektir. (19/R /1321h, TFR. I.KV, 25/2416)

Bu sorunun birçok yerde vuku bulması karşısında resmî yetkililer, bütün devlet topraklarını kapsayacak bir genelge yayınlamışlardır. Buna göre Hıristiyan ahaliden bazılarının muvakkaten veya korku sebebiyle dinlerini değiştirdikleri öğrenildiğinden, bunlardan tekrar aslî dinlerine dönmek isteyenlerin serbest bırakılmalarına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’nden Edirne, Erzurum, Adana vesaire vilayetlerle Urfa, İzmit, Bolu vesaire mutasarrıflıklara çekilen telgraf bunun bir göstergesidir. (15/M /1337h, DH. ŞFR, 92/205)

Zorla din değiştirmenin İslam dininde olmadığına farkına varan bazı Gayr-ı Müslimler, bu hoşgörüden istifade ederek, kendi ortamlarından ayrılan kimseleri, devlet eliyle cezalandırmak istemişlerdir. Bunun için de kendi aile çevresinden uzaklaşarak, başta İslamî olmak üzere başka mekânlara ve ortamlara giren yakınlarını devlet erkânına şikâyet etmişlerdir. Nitekim gö-nülleriyle Müslüman olup çoluk çocuğa karıştıktan sonra aileleri tarafından zorla Müslüman yapıldıkları iddia edilen Yenipazar muhtediyelerinden Emine ve Tuti'nin telgrafını içeren belgede bu husus işlenmiştir. (18/R /1321h, TFR. I.KV, 24/2397; 20/Ca/1321h, TFR. I.KV, 229/22815-1) Konuyla ilgili bir başka örnek de, şikâyet üzerine araştırma yapılan kâhyalık yapan Ramo'nun iki kardeşinin Slaç köyünde evlerinde alıkoydukları hanımların kendi eşleri olup, çok önceden ihtida ettiklerini kaydeden belgedir. (08/R /1321h, TFR. I.KV, 23/ 2237) Bu veriler olayın anlaşılması bakımında aydınlatıcı birkaç örnektir. Arşiv belgelerinde bu konuda yüzlerce kayıtlar bulunmaktadır. Bunlar, zorla Müslüman yapıldığı ile ilgili harici şikâyetlerin dikkate alınması sonucu ortaya çıkan değerlendirmelerdir.

Osmanlı Müslümanlarının dinde zorlama olmadığı ile ilgili İslamî anlayışı içten benimsediklerini gösteren farklı bağlamda başka belgeler de bulunmaktadır. Nitekim Preşova'nın Uslar köyünden Sofya'nın önce ihtida ederek Fatıma adını aldığı, daha sonra ise irtidad etmek için dilekçe verdiği ve bunun kabul edildiği bilgisini içeren belge, buna bir örnektir. (19/R /1321h, TFR. I.KV, 25/2416) Yine, Koçana'nın Pekline köyünden Efimi bint-i Resto adlı bir kadının İslamiyet'e geçmesi ve daha sonra yeniden eski dinine dönmesiyle ilgili bilgiler de teze bir başka örnektir. (03/Ra/1324h, TFR. I.KV, 124/12366) Bu savı destekleyen bir başka vakıa ise, İşkodra'da zorla Müslüman yapılmak istenince firar eden kişilerden Avusturya'ya sığınan Corc Karayani'nin geri dönmek istemesi üzerine ona ruhsat verilmesi, kız kardeşi Antoniya'nın ise tahliyesi hakkında olan belgedir. Burada muhtemelen bireysel zorlama olmasına rağmen resmî makamlara herhangi bir başvuruda bulunulmaması ve ardından firar edilmesi olayı bulunmaktadır. Nitekim yetkililer, geri dönüş dilekçesini kabul etmiş ve yanlış anlaşılma neticesi tutuklanan kardeşini serbest bırakmıştır. (02/S /1269h, HR. MKT, 51/17)

Bu veriler Osmanlıların genel anlayışlarıyla da örtüşmektedir. Nitekim ihtida eden bu nedenle de yetkililere başvuran kimselerin samimiyeti sorgulandıktan sonra kabul edilmiş veya reddedilmiştir. Bu bağlamdan olarak Aslen Alman Musevilerinden olup, ihtida ederek İsmail Baço isminde biriyle evlenen ve kocasının vefatıyla kimsesiz kalması nedeniyle Dersaadet'e gelen ve

Köstence'ye geri iade edilen Fatma'nın, menfaat temini amacıyla İslam kıyafetini muhafaza ettiğinin anlaşılması nedeniyle himayesine gerek olmadığını içeren belge bu bakımdan anlamlıdır. (13/R /1325h, DH. MKT, 1168/72) Yine, ihtida etmek isteyen Haropisyan adlı kadının, tahkikat neticesinde menfaatini kaçırmamak amacıyla muvakkat bir süre için ihtida etmek istediğinin anlaşılması üzerine dilekçesinin geri çevrildiğini içeren belge yine bu bağlamda değerlendirilmelidir. (07/M /1335h, DH. EUM, 2.Şb, 30/11) Osmanlıların bu konudaki hassasiyetlerini gösteren, bazı Ermenilerin sırf maddî çıkar sağlamak amacıyla ihtida etmek istemelerinin ortaya çıkmasıyla müracaatlarına olumsuz cevap verildiğinin kaydedildiği şeklindeki belge, tezle ilgili bir başka önemli veridir. (01/N/1333h, DH. ŞFR, 54/427)

Buna göre ihtida etmek amacıyla resmî yetkililere müracaat eden kimseler, önce araştırılmakta ve ona göre başvurusuna yanıt verilmektedir. Cevabı olumlu olsa bile daha sonraları yapılan ihbarlar da dikkate alınmaktadır. Mesela şikâyetler sonucu yapılan incelemede Müslümanlığı kabul eden bir genç kıza hiçbir zorlama yapılmadığı belirtilmiştir. (29/M /1275h, MKT. UM, 325/3) Yine bir erkek şahsın yani Nevrekob'un Çerasova köyünden Yesro'nun kendi isteği ile İslamiyet'i kabul ettiği dolayısıyla zorlamanın anlamsız olduğu kaydedilmiştir. (05/S /1275h, MKT. UM) İhtida eden kimselerin erkek veya kadın olduğundan çok din değiştiren kişinin durumu önemlidir. Bu nedenle daha çok genç kızların kandırılarak İslam dinine geçtiği şeklindeki sav geçerli değildir. Evlilik tercihleri, ailevi durum, âşık olmak gibi gerekçelerden dolayı din değişimi dünyanın her yerinde gerçekleşebilir. Bu Balkanlar için de geçerlidir. Ancak din değiştirmelerin ağırlıklı olarak cinsiyet ilişkisine indirgemenin sağlıklı bir değerlendirme olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim Elmas ve Hakkı tarafından kaçırıldığı iddia edilen Arzay adlı kızın ihtida etmek için kendi arzusuyla gittiğine dair Kumanova Kaymakamlığı'nın telgrafı buna bir örnektir. (14/L /1324h, TFR. I.K.V, 148/14717) Bu durum, dinî tercihlerde, birçok etkenin olabileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte bizzat kendisinin din değiştirmek istediğini bildiren başvurular bulunmaktadır. Nitekim Macaristanlı olup ihtida etmek isteyen Marya isimli kız çocuğu hakkında Kosova Valiliği'nin telgrafına göre, çocuk yaşta birisinin İslam dinine geçmek istemesinin imkânı merkeze sorulmuştur. (19/B /1326h, TFR. I.K.V, 207/20685)

Bu bağlamda değerlendirilebilecek çok özel bir örnek ise, Ermenilerden yirmi yaşını doldurmamış erkek ve kadınların ihtidalarının dikkate alınmama-

sı, yirmi yaşını geçenlerin de aslî dinlerine dönmelerinde serbest bırakılmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden umum vilayet ve mutasarrıflıklara çekilen telgraftır. (07/Ca/1337h, DH. ŞFR, 96/100)

Bu tür girişimlerin yaygınlığından olsa gerektir ki, konuyla ilgili bir genelde yayınlanmıştır. Buna göre Müslümanlarla evlenen Ermeni kız ve kadınlarından eski dinlerine ve ebeveynleri yanına dönmek isteyenlerin serbest bırakılmasına dair Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden Edirne, Adana, Ankara vilayetleriyle Maraş, Mentеше ve Niğde mutasarrıflıklarına çekilen telgraf bu iddianın önemli bir belgesidir. (23/S /1337h, DH. ŞFR, 93/300)

Benzer bağlamda annesi ihtida eden on iki yaşındaki kızın Hıristiyan olan pederiyle mi yoksa annesiyle mi kalacağına tespitine dair Kosova Valiliği'nin sorgulaması da farklı bir önem kazanmaktadır. (28/Ca/1324, TFR. I.KV, 134/13301) Buna çözüm olarak, 12 yaşındaki çocuk öncelikle güvende olması için birkaç gün emin bir kimsenin yanında tutulmakta, ardından anne ve babasından hangisini tercih ederse, ona teslim edilmektedir.

Osmanlılar bir başka dinden İslamiyet'e geçmek isteyen bir kimsenin durumu konusunda çok hassas davranmışlardır. Zorla din değiştirmenin kendi dinî prensipleriyle uyuşmadığını ispat bağlamında ve ikna sadedinde, önceki dinin ileri gelenlerinin (Ruhanî reisler) bu konuda bilgilendirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim "İhtida talebinde bulunan şahısların ruhanî reisler ile görüşülmesi usulden olduğu, fakat kişi görüşmek istemediği zaman meclis-i idare tarafından ihtida işlemlerinin yapılmasına dair Kosova Valiliği'ne gönderilen yazı dikkat çekicidir. (09/N /1326h, TFR. I.KV. 210/20925)

Konuyla ilgili olarak, Priştine'de sakin Sırb Ortadoks Cemaati metropolit vekili öldüğü halde, yerine kimsenin tayin edilmediği, ihtida eden bir kaç Hıristiyan kızın ihtida muamelelerinin ruhanî bir memur bulundurulmadan yapıldığının anlatan belge, önemli bir örnektir. (10/Za/1320h, TFR. I.KV, 8/746)

Osmanlı topraklarında eğer bir bireyin zorla dininin değiştirildiği olayı gerçekleşmiş olsa idi, mutlaka dikkate alınır ve kayıtlara geçerdi. Nitekim zorla din değiştirdiği iddiaları bireyin eşi, ailesi ve yakınları veya önceden içerisine bulunduğu grup veya cemaat tarafından ileri sürülebilmektedir. Bir din değiştirme iddiası veya ihtida başvurusu olduğunda birinci derecedeki şahsın kendisine mutlaka başvurulmakta ve onun görüşleri dikkate alınarak yetkili merci tarafından karar verilmektedir. Öte yandan Mesela, zevcesinin İsmail Onbaşı tarafından kaçırıldığını iddia eden Drako'nun dilekçesi üzerine yapılan

incelemede kadının zorlama görmeden kendi arzusuyla ihtida ettiğinin anlaşıldığına dair Kumanova Kaymakamlığı'nın telgrafi konuyla ilgili önemli bir veri sunmaktadır. (03/Ra/1324h, TFR. I.KV, 93/9261) Bazı durumlarda resmî müracaat olmasa da kulaktan duyma ve halkın arasında gezinen söylentilerin de dikkate alındığı anlaşılmaktadır.

Bazen de ülke dışından gelen itirazlar doğrultusunda iddialar incelemeye alınmıştır. Mesela Priştine'de hiçbir zorlama olmaksızın ihtida eden Katoliklerle ve Rumeli'de bulunan Katolik ruhbanıyla müesseseleri hakkında Avusturya ve Macaristan hükümeti tarafından ortaya atılan himaye iddiasının gerek hukuk ve gerekse anlaşmalara ve fiiliyata aykırı olduğuna ve teferruatına dair Kosova Valiliği'nin tahriratu dikkat çekicidir. (04/Ca/1326h, TFR. I.KV. 199/19873)

Din değiştirme iddiaları veya ihtida olayları konusunda Osmanlı hassasiyetinin ileri bir boyutta olduğunu gösteren belgeler de mevcuttur. Mesela, Siroz'da mütemekkin reâyâdan bir kızın, zorlama olmaksızın Karadağ Nâibi huzurunda İslamiyet'e girdiğine dair Siroz İdare Meclisinin mazbatasıyla takdim eden Selanik Müşiri Mehmed Vâsıf'ın yazısı, sıradan bir ihtida olayının üst derecedeki devlet ricali tarafından ne kadar önemsendiğini göstermektedir. (03/Za/1260h, A. MKT, 18/17)

Öte yandan Balkanlarda görev yapan, din görevlilerinin çoğunun, istisnalar olabilir, daha çok Müslümanların sorunlarıyla ilgilendikleri, Hıristiyanların din değiştirmeleriyle meşgul olmadıkları ve bu konuda sosyal otoritelerini kullanmadıklarını vurgulayan birçok belge bulunmaktadır. Nitekim Köprülü'de ihtida eden Vasiliki Kostandio Vaviroblo adlı 17-18 yaşlarında bir kızın ihtidasının, kendi 'ahvali' dairesinde cereyan ettiğine ve bunda alay imamı Ziya Efendi'nin 'kat'iyyen' etkisinin olmadığına dair Kosova valisinin tahriratu, tezle ilgili önemli bir veridir. (17/Z/1321h, TFR. I.KV, 53/5255)

Din değiştirmek, iradî bir olgu olması nedeniyle bireyseldir. Bu nedenle insanlar dinî tercihte hürdürler. Bu hiçbir zaman devlet idaresini yakından ilgilendiren bir husus değildir. Sonuçta Osmanlı devleti bir yönetim biçimine sahipti. Burada insanlara sunulan hizmette, din ayrıcalıklı olmamıştır. Bunun bir delili, onların Anadolu'dan daha çok Batıya yatırım yapmalarıdır. Buna rağmen devlet, siyasî otoritesini dinî alanda da kullanmadığın kanıtlarcasına, bireysel dinî tercihler, bizzat devlet yetkililerinin ilgi alanına girmiş, din değiştirme işinde bir zorlama olup olmadığı sorgulanmıştır. Mesela, yukarıda kaydedilen örnekler arasında, zorla ihtida ettirmek için kız kaçırın Rıfat b. Cemail'in tutuklandığına dair Komanova Kaymakamlığı'nın telgrafi, bu anlayışın açık bir göstergesidir. (06/R /1322h, TFR. I.KV, 64/6327)

Din hürriyetini geniş anlamda uygulamış olan Osmanlı devleti, halkın idaresinde yürürlükte olan kanunları uygulamış, insanlara o kanunlar çerçevesinde muamele etmiş ve bu konuda tarafsız davranmaya özen göstermiştir. Nitekim Hıristiyanlar aleyhinde haksızlığı görülen Mitroviçe kadısının bu tutumundan dolayı yerinin değiştirilmesi ve orada görevli Polis Mahmud Efendi'nin tevkif altına alınmasını içeren belge, devlet yetkililerinin bu konudaki kararlılıklarını göstermektedir. (04/S /1321h, TFR. I.KV, 14/ 1340)

Tez bağlamında bir başka örnek ise, Mülazım Rahmi Efendi'nin Duçan Manastırı'nda papaz ve Rus çarı aleyhinde sözler söylediği için hakkında tahkikat yapıldığı ve yirmi gün hapis cezası verildiğini bildiren Kosova Valiliği'nin tahriratu, önemli bir veridir. (07/M /1326h, TFR. I.KV, 189/ 18822)

Bazı Müslümanların kişisel hevesleri sonucu bazı Hıristiyanları suçlama ihtimali karşısında devlet yetkilileri, önyargısız araştırma ve inceleme uygulamışlardır. Mesela Prizren'den bazı Müslümanların Odri köyüne giderek Miloş Marnikoviç'in evinde misafir kalmak istemeleri sonucu, Miloş kabul etmeyince hükümete onun komiteci olduğunu söylemeleri, devlet tarafından inceleme-ye tabi tutulmuş ve iddianın gerçek olmadığı şeklindeki boyutuna ulaşılmıştır. (10/R /1321h, TFR. I.KV, 23/2268)

Yine devlete sadık Hıristiyanlar oldukları halde Babıâli köyü Müslüman ahalisinin zulmünden bıktıklarını bildiren Kolaşin'in Rakit köyünden Gorgi ve dört arkadaşının telgrafı önemli bir veridir. (23/C /1321h, TFR. I.KV, 36/3555)

Öte yandan Koçanalı Hilmi Bey'in öldürülmesinden dolayı Müslümanların Hıristiyanlardan intikam almasına meydan vermemek için gerekli tedbirlerin alınması ile ilgili yazışma da ciddi bir kaynaktır. (10/Ca/1326h, TFR. I.KV, 200/19956)

Dinî farklılığın toplumsal ayırışma neden olmaması konusu da Osmanlıların hassas oldukları konulardan birisidir. Mesela, Kurşunlu Hapishanesi'nde Hıristiyan mahkûm İstefçe'nin, Müslümanların kendisine fil-i şeni yaptıkları yolundaki şikâyetinin kasıtlı olduğu ve hapishanede Müslüman-Hıristiyan ayırımı çıkarılmak istendiğinin anlaşıldığına dair hapishane müdürünün yazısı, Osmanlıların ayırimcılık ve kayırmacılık yapmadığı tezinin önemli bir delilidir. (24/R /1321h, TFR. I.KV, 25/2489)

Osmanlılar, dinde zorlama olmayacağı şeklindeki hoşgörülerini gerçekçi bir şekilde yansıttıkları gibi, diğer din mensuplarına saygı ve hukuksal eşitlik ilkesini uygulamışlardır. Bu nedenle topraklarında yaşayan Gayr-ı Müslimlerin sosyal yaşantılarını ciddi anlamda dikkate alarak, onlara din, gelenek ve görenekleri doğrultusunda muamelede bulunmuşlardır. Mesela, ahalisi Hiris-

tiyan olan köylere Hıristiyanlardan bekçi seçilmesinin gerekliliği hakkındaki yazı, tezle ilgili önemli bir veridir. (27/M /1321h, TFR. I.KV, 12/1271; 01/Ra/1324h, TFR. I.KV, 124/12343)

Cami, mescit ve diğer dinlerin tapınaklarına saygıda çok hassas olan Osmanlılar, bu kutsal mekânların her türlü olumsuzluklardan arındırılması için elinden geleni yapmıştır. Mitroviçe'nin Bolatin köyündeki Bolatin Kilisesi'nin, etraftaki Müslümanlarca horlandığı ve etrafında hayvan otlatıldığı hakkında Mitroviçe Rusya Konsolosu Vekili Mösyö Maşkof'un telgrafının dikkate alınması, bunun bir göstergesidir. (10/R /1321h, TFR. I.KV, 23/2268)

Yine, Yenipazar kasabası yakınında Petrova Kilisesi'nin yanına kahvehane inşasının uygun olmayacağı ile ilgili belge, Osmanlıların mabetlere olan hassasiyetlerinin boyutunu sergilemektedir. (27/Z /1320h, TFR. I.KV, 11/1067)

Osmanlıların bu tutumlarının hareket merkezi konuyla ilgili Kur'an buyruklarıdır. Mesela, "Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmı ile defetmeseydi manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescitler elbette yıkılırdı. Şüphesiz Allah kendi dinine yardım edene yardım edecektir" (el-Hac, 22/40) mealindeki ayet bunun bariz bir göstergesidir.

Öte yandan iyi ve kötünün belirli olduğu, doğru ve yanlışın ise açık olduğu anlayışından hareket eden Osmanlılar, ortada olan kötü fiilin kim, grup ve kesim tarafından yapıldığının önemli olmadığı, asıl mühim olanın, fiil olduğu düşüncesinden hareket etmişlerdir. Bu nedenle de nereden gelirse gelsin, 'fil-i şeni' in cezalandırılması gerektiği kanaatinde idiler. Konuyla ilgili merkezin, Yakova'da Hıristiyanlar aleyhinde kötü fikir beslediği hissedilen Müslümanların kimler olduğunu ve alınan tedbirleri Yakova Kaymakamlığı'na sorulması sonucu alınan cevabî yazı tezle ilgili gerçekçi bir örnektir. (23/Ca/1321h, TFR. I.KV, 31/3040) Bu belgede, "kötü fikir beslediği hissedilen" ifadesi, hassasiyetin boyutu konusunda önemli bir veridir.

Osmanlıların, Gayr-i Müslimlere sunmuş olduğu imkânın bir değerlendirilmesi açısından onların çocuklarının eğitimlerine özen gösterdiğini ifade eden, Akova kazaları Hıristiyan çocuklarına mahsusan tesisi düşünülen sekiz adet mektep hakkında Senice Mutasarrıflığı'nın mufassal tahriratu önemli bir veridir. (26/B /1325h, TFR. I.KV, 173/ 17270)

Yine Hıristiyan temsilcilerinin yerel idarede sorumluluk alması, temsil edilmesi açısından, Mitroviçe Meclis-i İdaresince tayin olunacak azanın seçiminde reis-i ruhaninin de bulundurulmasına dair yazışmalar, konuyla ilgili bilgiler sunmaktadır. (27/Ra/1324h, TFR. I.KV, 127/12663)

Sonuç olarak, İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an, hiçbir şekilde zorlanmanın dinde olmadığını vurgulamıştır. Bu hüküm, bir başka dinde olan kimse- nin zor kullanılarak İslam dinine geçmesinin sağlanması durumunda da aynıdır. İslamî prensiplerle hareket ettiği düşünülen ve dinî özgürlüğü ileri boyutta temsil eden Osmanlılar, hâkim oldukları topraklarda yaşayan teba'yı 'millet' olarak sınıflandırmıştır. Bu hukuksal açıdan bir sınıflandırma olup, din eksenli işlenmiştir. Buradaki temel felsefe, insanların mensup oldukları dinlerinin kural ve hukuku çerçevesinde yargılanmasıdır. Bu ise daha önceki dinlerde bulunmayan bir ayrıcalık olup, İslam'ın evrensel yapısını temsil eden, Ehl-i kitap tanımının bir tezahürüdür. Zira Kur'anî bir terim olan Ehl-i kitab, daha önceki dinlerin kendilerinden öncekilere tanımadığı bir statüdür.

Osmanlılar, Balkanları fethettiklerinde, yerel halkın her türlü kültürel ve dinî yapısını koruma altına almıştır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldığı anda, Ehl-i kitab milletinin konumu, din adamlarının ve tapınakların durumu ile ilgili ilk konuşması bu konuda parlak bir örnektir.

Dinden kaynaklanmayan bireysel uygulamalar hemen hemen her dinde bulunmaktadır. Bu nedenle çok az sayıda bulabileceğimiz Osmanlı yetkililerinin veya Müslümanların, din değiştirmeye zorladığı kimselerin mevcut olması, genel anlayış ve kitleyi sorumlu tutmaz. Bu tür bireysel uygulamalarda ise daha çok maddî ve nefsanî çıkar gibi başka etkenler rol almaktadır.

Osmanlı arşiv verilerine göre Balkanlar'da ihtida etme ve din değiştirme olaylarının büyük çoğunluğu kendi istek ve arzuları doğrultusunda, bilinçli bir şekilde gerçekleşmiştir. Yerel idareciler, üstün bir şeffaflık göstererek, İslam dinini tercih eden kimseleri, ruhanî reislerin huzurunda sorgulamıştır. Bu ise Osmanlıdaki din özgürlüğünün en üst düzeyde göstergesi olmuştur. Öte yandan çocukların, ölüm, ayrılma ve anne ve babanın birisinin din değiştirmesi gibi bir durum oluştuğunda, birlikte yaşayacağı anne ve babayı seçme hakkının çocukta olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda çocuğun dinî tercihi ailesine bırakılmıştır. Ayrıca ihtida ederek Müslüman olan bazı kimselerin yeniden eski dinlerine dönmek istemeleri de geri çevrilmemiştir.

Bu değerlendirmeler içerisinde 'mürted', 'zındık' gibi olgular dikkate alınmamıştır. Zira bir tür anarşizm, terörizm hareketi olan zındıklık, ilhad gibi hareketler, genelde din karşıtı olmak ve özelde ise İslamiyet aleyhinde bulunmak ya da toplumsal huzuru bozmak suretiyle gerçekleştiğinden, bu husus İslam hukuku içerisinde farklı bağlamlarda değerlendirilmektedir.